

Caligula: een cynische keizer?

Recensie

Aloys Winterling, *Caligula. Een biografie* (Gorredijk: Noordboek, 2024), 239pp. ISBN 978 94 6471 106 6.¹

De laat 2de-eeuwse keizer Commodus liet een man voor de wilde beesten gooien omdat hij een biografie over Caligula las (p. 215). De anekdote is vrijwel zeker fictief, maar zegt veel over Caligula's reputatie, zelfs in de oudheid. Vrijwel alle antieke bronnen schilderen Caligula af als een waanzinnig megalomaan monster. Incest, een borddeel in het keizerlijk paleis, zijn paard consul maken, de hoofdstad verplaatsen naar Alexandria, bloeddorst, folter en vervolging van de Romeinse elite en grootheidswaan door zich als een levende god te presenteren. Het zijn slechts enkele voorbeelden van exploten waarmee Caligula in de bronnen wordt geassocieerd. Nu zijn die bronnen geschreven door latere senatoren die er belang bij hadden Caligula te schande te maken door hem als een krankzinnige en wrede maniak af te schilderen (Hoofdstuk 5. De fictie van de waanzinnige keizer). Ook de oudheidkundige Aloys Winterling neemt in zijn *Caligula. Een biografie* de vermeende waanzin van de keizer als uitgangspunt. Winterling vraagt zich af wat er achter deze typering kan liggen. Zelfs als deze teksten doelbewust valse verklaringen zijn, bevatten ze toch een belangrijke waarheid, zo stelt hij. Uit deze teksten valt immers op te maken dat Caligula de hypocrisie doorzag die de grondslag vormde van het vroege principaat.

Volgens Winterling is de beschuldiging van waanzin een uiting van het conflict tussen de op de oude republiek gerichte Romeinse elite en een rationeel handelende keizer die zijn positie zocht te legitimeren door het uitoefenen van absolute macht. Neem als

voorbeeld het beruchte verhaal over het keizerlijke paard Incitatus. Het dier kreeg een stal van marmer, een ivoren voerbak, een purperen (= keizerlijk) dekkleed, tafelgerei en bedienden. Daarbij zou de keizer het voornemen gehad hebben om het paard tot consul, het hoogste ambt, te benoemen. Volgens Winterling ging het hier om satire bedoeld om de ambities en de hypocrisie van de aristocratie aan de kaak te stellen (p. 117-8). Daarmee was Caligula's optreden niet dat van een willekeurig handelend monster, maar dat van een uiterst cynisch, rationeel handelende alleenheerser die radicaal een einde wilde maken aan het nieuwe politieke systeem van zijn overgrootvader Augustus. Dat systeem beoogde monarchale en republikeinse staatsvormen te combineren. Problematisch daarbij was de positie van Augustus zelf, die immers als alleenheerser alle macht bleef uitoefenen.

Hoofdstuk 4 (Vijf maanden monarchie) is het centrale deel. Hierin analyseert Winterling op basis van de historische bronnen hoe Caligula na de ontdekking van een nieuwe samenzwering, de derde binnen anderhalf jaar, probeerde de aristocratie te onderwerpen door vernedering en onttering. Het is hier dat het kernthema van Winterlings analyse het duidelijkst wordt: de paradoxale communicatie (*Doppelbödigkeit*) tussen keizer en aristocratie. Wat Caligula doet, aldus Winterling, is het ontmaskeren van de dubbelhartigheid waarmee de senatoren zich probeerden te handhaven. De 'senaat bracht in één en hetzelfde besluit zijn bezorgdheid om de keizerlijke veiligheid tot uiting en tegelijkertijd het feit dat zijn leden, die dit besluit hadden genomen, diens leven bedreigden' (p. 156). Maar ook de keizer trof schuld. Caligula had de onderdanigheid van de senatoren 'de vrije loop gelaten en deze daarmee op cynische wijze serieus genomen. Hij had de aristocraten van Rome een spiegel voorgehouden en hun de tegenstrijdigheden van hun samenleving en de absurditeit van hun eigen handelwijze voor ogen gesteld. Hij had hen daarmee bespottelijk gemaakt en hun zelfvernedering tot het uiterste doorgevoerd' (p. 212).

De haatgevoelens die dit alles opriep galmden lang na en vormden de voedingsbodem voor het beeld van de waanzinnige maniak die tot in de moderne tijd het prototype is van wat wel 'caesarenwaan' wordt genoemd. Deze 'ziekte' wordt gedefinieerd als 'grootheidswaan, in optima forma, tot aan het punt toe van zelfvergoding, van minachting voor iedere wettelijke beperking en alle rechten van andermans persoonlijkheid, van doel- en zinloze wreedheid' (p. 8).

Na in hoofdstuk 1 de kinderjaren en jeugd van het 'soldatenlaarsje', zoals Caligula door de soldaten van zijn vader werd genoemd, te hebben beschreven, brengt Winterling een interessante cesuur aan in de regering van Caligula. In Hoofdstuk 2 bespreekt

Winterling de eerste twee jaren van Caligula's regering (37-38 n.C.). Centraal daarin staan diens ziekte en de dood en vergoddelijking van Caligula's lievelingszuster Drusilla. In Hoofdstuk 4 analyseert Winterling het laatste regeringsjaar tot Caligula's dood eind januari 40 n.C. Kernpunt is Winterlings veronderstelling dat de aristocratie zichzelf uitschakelde. Terwijl Caligula's voorganger Tiberius 'hulpeloos had gestaan tegenover de zelfvernietiging van de aristocratie tijdens de processen wegens majesteitschennis, forceerde Caligula de desintegratie van de Romeinse elite en gebruikte deze voor zijn eigen doeleinden. Hij liet de aristocratie zichzelf uitschakelen' (p. 151-2).

Het is de prikkelende conclusie van een boeiende, vlot geschreven biografie die hier voorligt in een prettig leesbare vertaling. Wel behoeven enkele ontsierende fouten correctie: *imania* moet zijn *insania* (p. 10); *foriosi* moet zijn *furiosi* (p. 11); *protoz* moet zijn *protoi* (p. 106); *faror* moet zijn *furor* (p. 212). Ronduit fout en vreemd is de omkering van de naam van de Romeins-Joodse schrijver Flavius Josephus in de Joods-Romeinse schrijver Josephus Flavius (*passim*). Afgezien van de incorrecte vertaling is niet duidelijk waarom de vertaalster deze keuze heeft gemaakt.

Henri van Nispen
henvannispen@gmail.com

Noten

¹ Herziene uitgave van de gelijknamige titel uit 2005 (Mets & Schilt, Amsterdam). De herziening betreft enkele feitelijke correcties en bijwerking van de bibliografie. Opname van een zaaks- en personenregister zoals in de oorspronkelijke Duitse uitgave (2003) ware welkom geweest.

